

УДК 343.97+343.3/.7 343.91

Ромців О.І., асистент кафедри кримінального права і процесу ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка»

Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини

У статті розглянуто основні соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні властивості осіб, що вчиняють посадові злочини, визначено особливості їх соціального статусу та його безпосередній вплив на ефективність протидії даному виду злочинності, а також на основі типологічних ознак складена класифікація осіб, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності.

Ключові слова: посадові злочини, особа злочинця, посадові особи, хабарництво, зловживання владою та службовим становищем.

В статье рассмотрены основные социально-демографические, уголовно-правовые, морально-психологические свойства лиц, совершающих должностные преступления, определены особенности их социального статуса и его непосредственное влияние на эффективность противодействия данному виду преступности, а также на основе типологических признаков составлена классификация лиц, совершающих преступления в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: должностные преступления, личность преступника, должностные лица, взяточничество, злоупотребление властью и служебным положением.

In the article the basic socio-demographic, criminal, moral and psychological characteristics of persons who commit malfeasance peculiarities of their social status and their direct impact on the effectiveness of combating this type of crime, and on the basis of typological classification of signs composed of persons commit crimes in performance.

Keywords: official crimes, offender, officials, bribery, abuse of power and office.

Актуальність даної теми полягає в тому, що практична діяльність із виявлення та розкриття посадових злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності неможлива без з'ясування особи, яка вчинила злочин. Вивчення особи злочинця відіграє значну роль у встановленні взаємозв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики злочину, які дозволяють виявити способи його вчинення, способи приховування, слідову картину та інші обставини справи. Крім того система особистісних характеристик особи має важливе значення для аналізу причин злочинної поведінки, а відтак і для профілактики злочинів у сфері службової діяльності.

Особа злочинця, в тому числі і посадових злочинців, є предметом наукових пошуків багатьох вчених: М.І. Мельника, І.М. Даньшина, А.Ф. Зелінського, А.П. Закалюка, Г.Л. Шведової та ін. Проте, беручи до уваги важливість та складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною.

Метою статті є створення портрета особи посадового злочинця на основі загальновідомих в науці критеріїв, ознак, якостей особи, а також класифікація за типологічними ознаками осіб, що вчиняють посадові злочини.

Постановка проблеми. Особа злочинця – це складне інтегруюче поняття, що включає в себе і біологічні, і психологічні, і соціальні сторони людини. Більшість сучасних кримінологів схиляються до того, що зміст і цілісність людини визначаються не стільки її природними, скільки соціальними якостями і властивостями. Саме останні є головними, домінуючими, які обумовлюють поведінку людини в суспільстві. Адже людина не народжується особою, вона стає нею в процесі свого розвитку, входження в соціальне

середовище, засвоєння поведінки, поглядів, норм моралі і звичок, властивих соціуму, до якого вона належить. Особа — це продукт і суб'єкт суспільних відносин. [1, 96] Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця. Варто погодитися з думкою багатьох вітчизняних вчених, які вважають, що немає людей, приречених на вчинення злочинів, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації [2, 94].

Особі злочинця притаманний комплекс ознак, які можуть бути використані в процесі розслідування. Ці ознаки накопичуються поступово, тривалий час, коли кількісні показники негативних рис перетворюються у нові негативні якості, що набувають суспільної небезпечності, зумовлюють криміногенну мотивацію і у певний момент реалізуються у вчиненні злочину [3, 239].

Виділяють такі основні групи ознак:

- 1) соціально-демографічні;
- 2) кримінально-правові;
- 3) соціальні ролі і статус;
- 4) морально-психологічні характеристики [2, 96—97].

Оскільки посадова злочинність є різновидом злочинності, то осіб, що здійснюють ці злочини можна характеризувати за всіма переліченими ознаками.

До соціально-демографічних ознак особи злочинця належать вік, стать, освіта, місце народження і проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки характерні будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Але взяті у великій сукупності на рівні злочинності взагалі або на рівні окремого виду злочинів і піддані статистичній обробці у порівнянні з даними офіційної демографічної статистики, вони містять цінну кримінологічну інформацію про особу злочинців [1, 97].

Так, аналізуючи таку ознаку, як стать, можна побачити, що більшу частину осіб, що вчиняють посадові злочини, становлять чоловіки, оскільки переважна більшість відповідальних посад займається саме ними. Проте особливістю посадових злочинів є відносно велика питома вага жінок (їх частка у цих злочинах у 4-6 разів перевищує загальні тенденції цього показника серед інших видів злочинів). Це пов'язано з переважною кількістю жінок серед працівників сфери господарського управління, торгівлі, освіти, медичного та побутового обслуговування тощо, де вчиняється велика кількість службових злочинів.

Для посадових злочинів характерною є та обставина, що їх вчиняють особи у більш зрілому віці, переважно старше 30 років. Це пояснюється віковою зайнятістю осіб, що працюють на відповідних посадах. Зокрема, особи призначаються на посаду, пов'язану з матеріальною відповідальністю, тільки тоді, коли вони мають достатній трудовий стаж і життєвий досвід. Крім того саме для цієї вікової групи, що складає основну масу державних та муніципальних службовців, найбільш гостро стоять різні майнові питання, які вони намагаються вирішити шляхом незаконного використання можливостей своєї посади.

Як правило, у суб'єктів службових злочинів спостерігається досить високий освітній та інтелектуальний рівні, що обумовлюється характером службової діяльності та особливостями посад, які вони обіймають. В даному аспекті, як бачимо, спірною є теза про те, що "чим вищий освітній і культурний рівень населення, тим нижчий рівень злочинності". Крім того, в багатьох випадках підвищення професійного рівня,

яке вимагається потребами ефективного виконання посадових обов'язків, може мати також негативний наслідок, а саме: удосконалення способів вчинення посадових злочинів, підвищення характеру та ступеня їх суспільної небезпеки.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця – це дані не лише про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підмовник, пособник), інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо [2, 97].

Оскільки посадові злочини характеризуються в більшості випадків (окрім недбалості) як корисливі злочини, то цілі і мотиви осіб, що вчиняють ці діяння, направлені на особисте збагачення, отримання матеріальних і нематеріальних благ, задоволення іншого майнового інтересу.

Як правило, посадові злочини мають одноособовий характер, але враховуючи те, що останнім часом корупція та хабарництво стали невід'ємними елементами організованої злочинності, можна констатувати всечастіше залучення злочинними організаціями службовців державних та муніципальних органів, посадових осіб приватних структур у свою протиправну діяльність.

Якщо говорити про судимість, то за даними кримінологічних досліджень для даної категорії злочинних діянь властиво вчинення злочину вперше. Так, раніше засуджені, наприклад, за хабарництво серед усіх засуджених не перевищують 5%. Поясненням цього, з одного боку, може бути встановлення законодавчих обмежень для посадових осіб різних рівнів при зайнятті ними певних посад. З іншого боку, зважаючи на високий рівень латентності посадових злочинів, можна припустити, що ця цифра є сумнівною, оскільки за деякими даними кожний засуджений за такого роду діяння був викритий в середньому лише на двадцятому випадку одержання хабара.

Розглядаючи таку ознаку як **соціальний статус особи**, її становище та соціальні функції у системі суспільних відносин, слід сказати, що посадові злочини вчиняються лише при наявності у суб'єкта злочину владних повноважень. Тобто особа може зловжити владою або службовим становищем, використати їх в особистих інтересах або інтересах третіх осіб, лише будучи офіційно наділеною ними. При цьому залежно від посади, яку особа обіймає, сфери її діяльності, рівня органу, в якому вона працює, характеру повноважень безпосередньо залежить характер злочинного діяння та його наслідки, а також реальна можливість притягнення особи до відповідальності за вчинений посадовий злочин. Адже особа, наділена владними повноваженнями, має можливість не лише зловживати ними для задоволення своїх чи потреб інших осіб, а й використовувати їх для захисту від дії закону, застосування правоохоронними органами антикорупційного законодавства щодо неї або інших осіб. При цьому чим вищу посаду особа обіймає, тим більше можливостей у неї є для нейтралізації заходів соціального контролю [4].

Також слід пам'ятати, що у посадових осіб індивідуальні психічні якості тісно переплітаються з набутими соціальними характеристиками, до яких відносяться посадові функції, повноваження, фактори групового спілкування.

На думку А.Н. Халикова, незважаючи на єдність внутрішньої структури психології людини, названі два напрями - психіка людини та її професійні функціональні властивості – по-різному взаємодіють один з одним [5, 124]. В одному випадку домінантою може стати психічна сутність людини, в іншому будуть переважати його функціональні (посадові) якості. Ідеальною звичайно ж є ситуація, коли психологічні якості особи повністю

відповідають її соціальній ролі, виконуваним посадовим функціям, вимогам певної соціальної групи (держави, правоохоронного органу, окремої установи або її підрозділу). Проте динаміка розвитку суспільства в цілому та особистості зокрема не дає можливості людині постійно знаходитися в такому досконалому мікросвіті. Нерідко виникають суперечності, які диктуються невідповідністю внутрішніх стремлень особи та її службових функцій, тобто посадові функції особи відповідають вимогам закону, але не відповідають уявленням про них самої посадової особи та визначеної групи (її оточення). Саме в такий момент особа найбільш схильна до вчинення посадового злочину.

Аналізуючи звіт Міністерства юстиції України у 2012 році завдяки зусиллям органів внутрішніх справ та прокуратури до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів найбільше було притягнуто посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування — 900; органів внутрішніх справ — 380, податкових органів — 104, митних органів — 86, прокуратури — 9, СБУ — 12, судової гілки влади — 83, а також 237 посадовців інших державних органів [6]. Характерною особливістю є те, що більшість із них (55,6%) притягнуто за хабарництво.

Ще однією негативною тенденцією боротьби з посадовими злочинами в сучасній Україні є її спрямованість переважно на низові ланки державного апарату та місцевого самоврядування. Турбота працівників міліції в першу чергу про показники своєї діяльності, а не про підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, а також корупція в самих правоохоронних органах, призводять до того, що до відповідальності притягуються в основному посадові особи нижчих рівнів державних чи приватних структур, які мають найменший посадовий імунітет, і яким не завжди вистачає владних та інших повноважень для того, щоб уникнути відповідальності. Справи ж стосовно народних депутатів, міністрів, заступників, керівників в Україні порушуються дуже рідко. Це як правило або дуже резонансні справи, які важко приховати від суспільства та ЗМІ, або справи, які навмисно порушуються для усунення «конкурентів».

Так, за даними МЮУ у 2012 році серед викритих порушників не було жодного міністра, заступника, керівника, народного депутата України чи депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласної ради було всього 1 (у 2011 р. їх було 2, у 2010 — 3), депутатів місцевих рад — 30 [6].

Соціальний статус посадовця також впливає на характер вчинюваного ним злочину. Іншими словами, чим вищу посаду обіймає особа і значнішими повноваженнями вона наділена, тим небезпечнішим може бути вчинене нею протиправне діяння. Серед суб'єктів посадових злочинів нижчих рівнів перше місце займають працівники, які безпосередньо несуть матеріальну відповідальність за майно, що їм доручене, — продавці, касири, комірники, завідувачі магазинів. Представники низових ланок державного апарату та місцевого самоврядування найбільш схильні до незаконного одержання матеріальних благ, незаконного сприяння з використанням свого службового становища в отриманні субсидій, дотацій, кредитів або пільг [4].

Також сюди можна віднести корупційні відносини на побутовому рівні громадян у сфері обслуговування, медицини, освіти, які як правило проявляються у формі хабарництва у вигляді грошей чи матеріальних предметів — подарунків, матеріалізованих «подяк» [7, 216].

Представники середнього рівня найчастіше незаконно сприяють фізичним або юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності, надають переваги під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень тощо. Дуже

часто на цьому рівні хабарництво не обмежується грошовою чи матеріальною формою, йому притаманні вже інші, більш завуальовані форми «подяк», зустрічних дій, виражених у формі послуг, пріоритетних пропозицій, привабливих вакансій і т.д. Такі послуги (звичайно ж не зовсім законні) важче ідентифікувати та кваліфікувати як посадові злочини, а відповідно важче і розслідувати їх.

Нарешті, посадові особи вищих щаблів політичної влади та суспільства вчиняють злочинні діяння, характерною ознакою яких є надання незаконного доступу до влади через високі посади, політичне лідерство тощо. При цьому не слід думати, що для такого рівня посадовців гроші зникають зі схем корупційних відносин, навпаки, гроші тут стають не просто великими, а дуже великими. Змінюються тільки технології їх отримання: від примітивних безпосередніх через хабар до завуальованих схем пропозицій, послуг, преференцій та опосередкованих форм у вигляді важелів влади [7, 216]. Такі дії важче піддаються кримінальній кваліфікації і ступінь їх небезпеки є набагато вищим, ніж у попередніх випадках.

Морально-психологічна характеристика особи злочинця представлена особливостями її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Так, інтелектуальні властивості передбачають рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широту поглядів, різноманітність інтересів тощо. Як правило посадові злочини вчиняються особами, які мають достатньо високий рівень інтелекту і обсяг знань, який допоміг зайняти відповідну посаду, а також великий життєвий і професійний досвід. Лише у випадках службової недбалості можна говорити про недостатню кваліфікацію кадрів, відсутність належної професійної підготовки чи компетентності.

Моральні властивості включають переконання, духовність, погляди, установки та цінності особи. Кримінологічні дослідження показують, що дуже часто особи, які вчиняють посадові злочини, характеризуються високим рівнем пристосованості до різноманітних соціальних ситуацій та їх змін, краще орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, добре контролюють свою поведінку. Їм не властива агресивність та імпульсивність поведінки, вони комунікабельні, здатні ефективно встановлювати соціальні контакти, у багатьох із них зустрічаються такі риси як прагнення до лідерства, потреба у суспільному визнанні, їх особистісний профіль суттєво не відрізняється від законослухняних громадян. Такі особи позитивно характеризуються у суспільстві, ведуть «гідний» спосіб життя, займаються доброчинністю, користуються повагою громадян. Та попри це зловживають наданими їм повноваженнями, беруть, а іноді і самі дають хабарі тощо. В. Лазаренко досить точно й об'єктивно охарактеризував риси правової і моральної свідомості, зазначивши, що за останні півтора десятиріччя етичні орієнтири нашого суспільства дуже змінилися. Словосполучення «суспільне благо», «громадський обов'язок», «чесне служіння Батьківщині» втратили значення для сучасних українських громадян. Особисте благо, індивідуальні потреби (інколи егоїстичні), користювобство — саме це є сьогодні метою багатьох громадян, у тому числі і чиновників [8, 89].

З кримінологічною метою можна здійснити певну класифікацію осіб, що вчиняють посадові злочини, виділивши певні їх типи, які характеризуються єдністю однієї або кількох найбільш суттєвих ознак.

Найбільш поширеними критеріями побудови типології особи злочинця є характер антисуспільної спрямованості особи злочинців та ступінь глибини цієї антисуспільної спрямованості [1, 98].

За характером антисуспільної спрямованості виділяють два типи посадових злочинців: корисливий та необережний. Корисливий тип характеризується умисним вчиненням злочину з метою отримання матеріальної вигоди. Необережний передбачає

вчинення злочину в силу недостатньої компетенції посадової особи, безвідповідального, легковажного ставлення до роботи.

За глибиною і стійкістю антисуспільної спрямованості особи виділяють ситуативних і злісних злочинців. Ситуативний тип характеризується слабкою схильністю до протиправної діяльності. Його злочинна поведінка зумовлена як правило збігом життєвих обставин. Цьому типу не властиві негативні етико-психологічні якості, характерні для «справжніх» злочинців [8, 90]. Цей тип поведінки полягає у поступовому відхиленні особи, уповноваженої на виконання владних повноважень, у своїй службовій діяльності від норм, установлених нормативно-правовими актами. Йдеться про зміну мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, поступового перетворення законослухняної особи на злочинця [4].

Злісний тип є особливо небезпечним, оскільки характеризується стійкою корисливою спрямованістю та неодноразовістю вчинення. Як правило, зайнявши відповідну посаду, особа вже зорієнтована на протиправне використання своєї посади для незаконного одержання матеріальних цінностей, задоволення інших інтересів або інтересів третіх осіб. Крім того, часто посадовець такого типу може бути одним з елементів функціонування злочинних організацій.

З огляду на істотні відмінності в ознаках службових осіб, які вчинили злочини, пов'язані та не пов'язані з отриманням незаконної вигоди, В. Лазаренко виділяє два самостійні «портрети» злочинця: корупціонера і кримінального кар'єриста, причому поділяючи особу корупціонера на ситуативного та злісного, а кримінального кар'єриста — на того, який усвідомлює свої дії, і афектного [8, 90].

Підводячи підсумок слід сказати, що розглянуті вище ознаки лише схематично окреслюють портрет особи, яка вчиняє посадові злочини. Проте завдяки їм можна глибше з'ясувати характер злочинця, причини та мотиви його поведінки, а відтак ефективніше застосовувати заходи протидії та попередження посадових злочинів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю.Валуйська; за ред. В.В. Голіни. — Харків: Право, 2009. — 288 с.
2. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 352 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 2007. — 424 с.
4. Мельник М.М. кримінологічна характеристика особи корупціонера. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_2/melnik.htm.
5. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А.Н. Халиков. — Москва: ООО «Волтерс Клувер», 2011. — 520 с.
6. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2012 році. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/news/43274>.
7. Шведова Г. Л. Окремі питання характеристики суб'єктів корупційних злочинів: політико-кримінологічний аспект / Г.Л. Шведова // Юридичний вісник. — 2010. — №3. - С. 215 — 218.
8. Лазаренко В. Кримінологічна характеристика особи працівника кримінально-виконавчої установи, який вчиняє злочини у сфері службової діяльності / В. Лазаренко // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 2.